
<https://doi.org/10.54318/eip.2022.ds.312>

DRAGOLJUB ŠAROVIĆ

E-mail: dragansarovic@mafrm.me

PRIKAZ KNJIGE MAKROEKONOMSKI MODEL RAZVOJA CRNE GORE: IZAZOVI, ZABLUDE I OSTVARENJA

BOOK REVIEW

MACROECONOMIC MODEL OF DEVELOPMENT OF MONTENEGRO: CHALLENGES, MISCONCEPTIONS AND ACHIEVEMENTS

JEL KLASIFIKACIJA: Y30

Nedavno je, u izdanju Centralne Banke Crne Gore, publikovana knjiga *Makroekonomski model razvoja Crne Gore-izazovi, zablude i ostvarenja*, autora Nikole Fabrisa. Knjiga nije samo traktat, nego i rezultat višegodišnjeg praktičnog rada autora, koji je svojim angažmanom, kompetentnošću i iskustvom doprinio crnogorskom ekonomskom razvoju. Osim što se u njoj formulišu preporuke za unaprjeđenje postojećeg stanja, u svim bitnim oblastima u kojima su identifikovani izazovi ekonomskog rasta i razvoja, knjiga, takođe, predstavlja svojevrsan vodič, koji ima potencijal da posluži kao osnova za zaživljavanje nužno potrebnog novog načina promišljanja crnogorske ekonomije i njenog održivog razvoja.

Između ostalog, knjiga je skup sistematizovanih podataka i informacija, koji su dati u više desetina grafika, tabela, boksova, slika i šema. Ovako obiman izvor relevantnih saznanja osvjetljava, kako probleme postojećeg stanja uzrokovanog, uglavnom, pogrešnim potezima kreatora ekonomske politike u daljoj i bližoj prošlosti, tako i najvjerovatnije trendove kretanja crnogorske ekonomije u budućnosti. Sasvim je sigurno da će svaka buduća vjerodostojna studija, monografija i knjiga, koja bi za svoj predmet imala predviđanje rasta i razvoja crnogorske ekonomije, koristiti ovo djelo kao referencu.

Knjiga se može svrstati u kategoriju originalnih djela, i relevantan je predstavnik savremene, intelektualno napredne ekonomske misli. Ono što je čini posebnom je snažan utisak koji ostavlja na čitaoca u vezi sa razmišljanjem o: dosadašnjim ekonomskom rastu i razvoju, sistemskom sagledavanju procesa i pojava, strateškim opredjeljenjima, formulisanju ekonomske politike i važnosti izgradnje crnogorskih privrednih institucija. Posmatrano sa aspekta zabluda, izazova i ostvarenja u crnogorskoj ekonomiji, o kojima govori autor, knjiga zauzima vrh piramide svih djela, ikad objavljenih, u Crnoj Gori. Zbog snažnog uticaja na politiku, koja najčešće koristi određeni ekonomski koncept kao svoju intelektualnu podlogu, posebnu težinu imaju zablude i izazovi. Osim ovoga, autor kritički pristupa i olakom favorizovanju tražnje i potrošnje kao ključnog razvojnog pokretača, čime je učvrstio poznatu mudrost koja kaže da: *trošenje nije način uvećanja bogatstva pojedinaca i naroda, nego naprotiv način njegove erozije*. Tako je pisac, između redova, poslao najmanje dvije važne poruke.

Prva je da je najbolje kad proizvodnja kreira sopstvenu tražnju, iz čega slijedi veoma bitan zaključak da problem tražnje mnogo bolje rješava slobodno i spontano tržište, od često prisutnog i na nedovoljnom razumijevanju zasnovanog uplitanja države.¹

Druga poruka govori da državna intervencija u kreiranju tražnje može poboljšati stvari na kraći rok, što se redovno plaća gubicima na duži rok, i da takvo uplitanje države loše utiče, kako na predviđanje budućih kretanja u privredi, tako i na poslovni optimizam privrednika i preduzetnika.

Da bi se bolje razumjeli ključni procesi i njihovi uticaji na zemlju, kako u okviru velike Jugoslavije, tako i nakon obnove crnogorske nezavisnosti 2006. godine, pisac skreće pažnju na kontekst u kome se Crna Gora razvijala kao dio jugoslovenske federacije. Jedna od negativnijih karakteristika ekonomije u Crnoj Gori, kao federalnoj jedinici, proistekla je iz višedecenijskog fokusiranja na pomoć iz Fonda za nerazvijena područja. Time je ojačao fenomen *ispružene ruke*, koji je imao pogubno dejstvo na stanje pojedinačne i kolektivne svijesti u crnogorskom društvu, više od stotinu godina unazad. Osim što je presudno doprinomio jačanju nevjerice u sopstvene potencijale, snage i sposobnosti, ovaj fenomen je pogodovao nastajanju paradigme podaničkog mentaliteta, koji je još uvijek veoma prisutan, posebno kod pojedinih društvenih grupa. Posljednjih decenija mnogo je učinjeno da se on neutrališe. Ipak, iako u tragovima *ispružena ruka*, još uvijek, negativno utiče na jačanje otpornosti sistema na promjene, posebno one brze i neočekivane. Drugim riječima, sistem se kroz opstuciju promjena unutar sebe, i dalje, opire poboljšavanju sopstvenih sposobnosti predviđanja, adaptacije i adekvatnog odgovora na vanjske poremećaje.

1 Crnogorska asocijacija za menadžment rizikom, Podgorica, Crna Gora

Autor u knjizi implicira pogubnost takve ekonomske paradigme, koja je u intelektualnom i društvenom crnogorskom organizmu zaživjela odavno, i posebno nakon drugog svjetskog rata. Zato je imala dovoljno vremena da ostavi dugoročne negativne posljedice, prije svega u ekonomiji, ali i u politici, obrazovanju i drugim društvenim oblastima u Crnoj Gori. U pitanju su pogrešna rješenja proistekla iz krivih predstava o tržišnim ekonomskim obrascima i iz donošenja loših ekonomskih odluka. Na taj način su nastajale razne štete, različitog obima i inteziteta, sa kojima se država djelimično dobro suočavala nakon obnove nezavisnosti. Međutim, to suočavanje se u budućem vremenu mora izdići na najviši mogući nivo. Upravo ova knjiga, u kojoj se raskrinkavaju pogrešne predstave o činjenicama i obrascima, koji su decenijama unazad imali negativan uticaj na kompletno društvo, može biti od velike koristi u tom poslu.

Samu suštinu ovog djela čini više znalački identifikovanih obrazaca ponašanja koji su dominirali decenijama unazad u crnogorskoj privredi i koji su, nažalost, i dalje veoma agilni. Pri tome, autor je koristio sistemski pristup, balansirajući između: istorijskog razvoja i naslijeđene privredne strukture; održivog razvoja, ekologije i klimatskih promjena; unutrašnjeg regionalnog razvoja i demografskih trendova; monetarne i fiskalne politike; i nivoa razvijenosti Crne Gore i država regiona. Radi se o obrascima čija dinamička neuravnoteženost predstavlja srž problema u ekonomskom životu crnogorskog društva. Kroz opis i objašnjenje ove neravnoteže pisac je upozorio, ne samo kako ne treba raditi, već i razobličio njene negativne uticaje na društveno ekonomski razvoj savremene Crne Gore.

Karakteristične i najvažnije primjere neuravnoteženih dinamičkih obrazaca ponašanja nalazimo prateći autorov pristup sagledavanja cjeline crnogorskog modela tranzicije, naslijeđene privredne strukture. U tom smislu, u knjizi je dato više karakterističnih primjera obrazaca sa, uglavnom, dugoročno nepovoljnim ishodima. Svi oni su posljedica jedne od najvećih ekonomskih zabluda, koju je Henry Hazlitt u svojoj knjizi *Ekonomija u jednoj lekciji* definisao kao zabludu previđanja sekundarnih posljedica. Radi se o sklonosti ljudi da vide samo trenutne efekte date politike, ili samo njene efekte na neku posebnu društvenu grupu, bez razmišljanja o tome kakve će efekte ta politika imati, dugoročno gledano, ne samo na tu posebnu grupu već i na sve ostale grupe.

Negativni ishodi dinamički neuravnoteženih obrazaca ponašanja u crnogorskoj ekonomiji i njihov uticaj na politiku čine centralnu temu ove knjige. Pri tome, dinamički uravnotežen obrazac podrazumijeva pažljivo balansiran odnos ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva u određenom vremenu, čime se presudno doprinosi održivom razvoju. U skladu sa ovim, autor posebnu pažnju poklanja najvažnijim primjerima tih obrazaca, kako slijedi:

Vlasničku transformaciju privrednih kapaciteta u periodu obnove, neposredno nakon drugog svjetskog rata, pratila je kolonizacija velikog dijela stanovništva, čime je potencijal za razvoj zemlje praktično sveden na minimum. Takođe, masovno preseljavanje stanovništva iz sela u gradove, radi zadovoljenja potreba ubrzane industrijalizacije, nije bilo dinamički uravnoteženo sa potrebama poljoprivrede, pa je došlo do njenog zapostavljanja. Model tranzicije crnogorske privrede, koji je istrajavao na neuravnoteženom obrascu ponašanja između visokog stepena liberalizacije i izostanka bilo kakve zaštite domaćih važnih sektora, u korist te liberalizacije, privukao je strane direktne investicije, ali je istovremeno, u velikoj mjeri, onesposobio privredne subjekte da efektivno odgovaraju na spoljašnje šokove. Iako je crnogorski model tranzicije u oblasti monetarne politike i

reforme bankarskog sistema sproveden prilično uspješno, on je ipak bio previše liberalan i dugoročno manje efektivan od očekivanog.

Usporavanje trenda rasta stanovništva, posebno onog mlađeg i radno aktivnog i posljedično sve veći uvoz radne snage, može imati ozbiljan negativan uticaj na nacionalni i kulturni identitet. Obrazac produbljivanja regionalnih razlika, posebno između sjevera i juga uporno se održava uprkos paradoksalnoj situaciji u kojoj sjeverni region, bez obzira na svoje velike razvojne potencijale, još uvijek, ima nepovoljne ekonomske indikatore. Uz to, kvalitet radne snage na sjeveru direktno je povezan sa razvojnim zaostajanjem tog regiona i predstavlja ojačavajući fidbek koji dodatno produbljuje te razlike.

Iako je turizam sa jedne strane, jedan od najbrže rastućih segmenata crnogorske privrede i najvažniji pokretač ekonomskog rasta, otvaranja novih radnih mjesta, smanjivanja siromaštva, regionalnih razlika, razvoja infrastrukture, priliva stranih direktnih investicija i međunarodne promocije zemlje, on je sa druge strane, veoma osjetljiv na ekonomske i političke šokove. Da je dinamičko uravnoteženje ovog obrasca, u smislu većeg stepena diverzifikovanosti, neophodno pokazuju globalna finansijska kriza s'kraja 2008. i tekuća kriza zbog pandemije COVID-19 s' početka 2020.godine.

Autor upozorava i na izazove sa kojima se suočava crnogorska ekonomija uključujući nezavršen proces tranzicije privrede, borbu protiv klimatskih promjena, ekološke probleme, nivo javnog duga i njegovo upravljanje, i najčešće previđanje činjenice, od strane donosilaca odluka, da periodi ekspanzije ne traju vječno. Sve to prati visok stepen neizvjesnosti i rizika, što povećava potencijal nastanka kriza koje ne zavise, presudno, od vanjskih promjena, već su rezultat unutrašnjeg haosa u sistemu. Najbolji način odgovora na ove izazove je novo znanje i razumijevanje, dobijeno iz djelovanja organizacija koje uče (uključujući i državu koja uči). Pošto organizaciju koja uči čine pojedinci koji uče, ovo je generalno najveći izazov za crnogorsko društvo. Zato, autor s' pravom naglašava ekstremno visoku opasnost od zapostavljanja istraživanja, kreiranja, inoviranja i učenja, posebno iz lokalnih i globalnih kriza. Rješenje problema autor vidi u dinamičkom uravnoteženju ovog obrasca ponašanja, kroz nužno umrežavanje i saradnju crnogorskih univerziteta, instituta i privrede.

Prethodno rečeno nije ekskluzivno karakteristika crnogorske ekonomije već, manje više, svih drugih ekonomija. Međutim, ono na šta treba obratiti pažnju u Crnoj Gori je nedovoljna posvećenost i pasivnost odgovarajućih institucija, društvenih grupa i odgovornih pojedinaca, u smislu upornog ispravljanja iskrivljenog. U takvom ambijentu, određene ideje koje se doživljavaju kao inovacije i napredovanje, mogu postati žrtva ponovnog oživljavanja starih grešaka i, po ko zna koji put, potvrditi da insistiranje na prošlosti, od strane uticajnih pojedinaca i grupa, na pogrešan način, vodi beskrajnom ponavljanju tih istih grešaka. Stoga je očigledno da Crnu Goru čeka teško suočavanje sa budućim izazovima na koje je autor, u knjizi, skrenuo pažnju. Da bi uspješno na njih odgovorila, mora graditi sistem koji će biti sposoban da u najvećoj mogućoj mjeri predviđa promjene, adaptira se na njih kroz unutrašnju promjenu, i tako povećava sopstvenu otpornost na razne poremećaje.

Značaj ove knjige je višestruk. Autor govori o crnogorskoj ekonomiji na osnovu činjenica, dok istovremeno svojim opisima, objašnjenjima i predlozima omogućava tim činjenica-

ma da govore o sebi. Knjiga je veoma bitna sa stanovišta potrebe za promjenom tekuće mehanicističke paradigme u pravcu nastajanja paradigme kompleksnosti. U tom smislu, ona predstavlja važan izvor činjenica, podataka, informacija, pretpostavki i obrazaca, neophodnih u procesu pomjeranja aktuelne upravljačke paradigme (koja se karakteriše očiglednim, linearno povezanim uzrokom i posljedicom) u paradigmu kompleksnosti (u kojoj su uzrok i posljedica povezani nelinearno i nijesu tako očigledni). Savremeni svijet svakodnevno pokazuje da model razvoja zasnovan na mehanicističkoj paradigmi, fokusiranjem na rast proizvodnje i potrošnje prirodnih resursa, postaje neodrživ. Zagađenja, beskrupulozno trošenje neobnovljivih prirodnih resursa i ugrožavanje zdravlja ljudi, životinja i biljaka, sve više nadilaze koristi ekonomskog rasta, i doprinose dramatičnom uvećanju entropije, čiji je neminovan ishod haos.

Baza podataka, informacija i ideja, sadržana u knjizi može biti od velike koristi u procesu upravljanja crnogorskom ekonomijom na drugačiji-novi način. Novina se sastoji u prelasku na upravljanje ekonomijom kao kompleksnim adaptivnim sistemom (CAS), koji ima naglašenu sposobnost suočavanja sa neočekivanim, brzim i čestim promjenama. Sistem je kompleksan jer sadži veliki broj agenata (pojedinaца, organizacija, privrednih grana, udruženja itd.), koji su međusobno povezani na nelinearan način i zapleteni tako da ih je nemoguće razdvojiti, a da se pri tome ne oštete njihove veze. Preciznije, ovo znači da je cjelina veća od prostog zbira njenih djelova. Sistem (organizacija) je adaptivan, jer se promjenom unutar sebe prilagođava vanjskim promjenama i tako uči. Pri tome, sistem se posmatra kao skup realnih i/ili apstraktnih elemenata povezanih u jednu cjelinu, gdje svi elementi međusobno interaguju i služe zajedničkoj svrsi i definisanom cilju.

Na kraju, značaj ove knjige potvrđuje i spremnost institucije kakva je Centralna banka Crne Gore (CBCG) da kao izdavač prepozna i prihvati njeno publikovanje. Izdavač se na taj način pridružio onim institucijama, čija je opšte kulturna misija od izuzetne važnosti za crnogorsku ekonomiju i kulturu. Na taj način, CBCG potpomaže lakši prodor ove knjige u svijet savremene, relevantne i sa najistaknutijim intelektualnim tokovima usklađene ekonomske misli. U skladu sa tim, izdavač je omogućio da ovo djelo postane dostupno širem krugu tzv. običnih čitalaca, užem krugu visoko obrazovanih čitalaca i, što je posebno važno, donosiocima odluka koji će opredjeljivati budući rast i razvoj crnogorske ekonomije. .

LITERATURA:

Fabris N. (2021). Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja, Centralna banka Crne Gore, Podgorica.

Hazlit H. (2011). Ekonomija u jednoj lekciji, Službeni glasnik, prevod Julka Gajić, Beograd.
